

ETO: 651.926

81'373.7

DOI: 10.19090/hk.2024.1.105-117

ORIGINAL SCIENTIFIC PAPER

ANDRIĆ Edit

Újvidéki Egyetem, Bölcsészettudományi Kar

Magyar Nyelv és Irodalom Tanszék

Újvidék, Szerbia

andrice@ff.uns.ac.rs

ORCID 0000-0002-3055-3373

AZONOS SZERKEZETŰ FRAZEOLÓGIAI EGYSÉGEK A MAGYARBAN ÉS A SZERBBEN

Identical lexical structures in Hungarian and Serbian
phraseology

Frazeme identičnog leksičkog sklopa u mađarskom
i srpskom jeziku

A tanulmány a *Frazeológiai internacionalizmusok a magyarban és a szerbben* című dolgozat folytatása. Az előző munka azokra az állandósult szókapcsolatokra tér ki, amelyek kölcsönzés útján kerültek be a vizsgálat tárgyát képező nyelvekbe. Ezúttal viszont elsősorban a közös szemléleten alapuló, a közös európai valóság- és kultúrháttér motiválta frazeológiai egységek tárgyalására kerül sor. Ezenkívül szó van azokról az esetekről, amikor a frazémák szerkezete megegyezik ugyan, de a nyelvek valamelyikében jelentésmódosulás történt, ezért szemantikájuk részben vagy egészében eltér. S végül az olyan frazémákat is említi, amelyek szerkezete részben különbözik csak, itt viszont az eltérések bemutatására kerül sor.¹

Kulcsszavak: kontrasztív frazeológia, szólások, közmondások, magyar nyelv, szerb nyelv

Bevezetés

Az azonos szerkezetű frazeológiai egységek különböző nyelvekben való meglétét többféleképpen magyarázhatjuk: vagy kölcsönzés útján kerültek be a nyelvi rendszerbe, vagy pedig azonos szemléleten alapulnak, és függetlenül

¹ A dolgozat Vajdaság Autonóm Tartomány Felsőoktatási és Tudományoskutatás-ügyi Titkárságának 142-451-2587/2021-01. számú projektuma keretében készült.

alakultak ki a hasonló kultúrközegben élő közösségek nyelvében. A frazéma-kölcsönzéssel már a frazeológiai internacionalizmusokról szóló tanulmányban (Andrić 2023) foglalkoztunk, ebben a dolgozatban pedig a másik jelenségre koncentrálnunk. Ezenkívül még az azonos szerkezetű, de eltérő jelentéssel rendelkező magyar és szerb frazeológiai egységekre is kitérünk.

Közös szemléleten alapuló, párhuzamosan kialakult frazémák

Az emberi gondolkodásra univerzálisan jellemző a metafora- és a metonímiaalkotás. Az európai ember kultúrája, világlátása, gondolkodásmódja olyannyira hasonlít, hogy a hasonló tapasztalatok alapján azonos tanulságokat képes levonni. Ezért történik meg az, hogy a különböző nyelveket beszélők azonos módon képesek – hasonlítással vagy helyettesítéssel – a fogalmakat kapcsolatba hozni, és ily módon a kongruens lexikai elemekből, egymástól függetlenül, azonos jelentésű szólásokat is alkotni.

Szóláshasonlatok

Itt elsőként a legszámosabb csoportot képező szóláshasonlatokat kell megemlíteni. Az ilyen jellegű frazémáknál nagy szerepet játszik, hogy hasonlításakor a tulajdonságot milyen konkrét jeltárggyal hozzuk kapcsolatba. A hasonlítási alapul szolgáló fogalmak sztereotip tulajdonságait emelik ki a szólások, s ezek a sztereotip kapcsolatok is gyakran közösek az európai kultúrközösségben.

<i>olyan fehér, mint a kísértet/egy hulla</i>	<i>bled kao avet/mrtvac/smrt</i>
<i>olyan fehér, mint a fal/tej/mész</i>	<i>bled kao zid/krpa/vosak/kreč</i>
<i>olyan fehér, mint a hó/hattyú/liliom/ patyolat</i>	<i>beo kao sneg</i>
<i>éhes, mint a farkas/kutya</i>	<i>biti gladan kao vuk/pas</i>
<i>szelíd, mint a galamb</i>	<i>pitom kao golub</i>
<i>szelíd, mint a (kezes) bárány</i>	<i>krotak/pitom kao ovca/jagnje</i>
<i>könnyű, mint a pehely/pihe/tollseprű</i>	<i>lagan kao peruška; lak kao perce</i>
<i>sír, mint egy gyerek</i>	<i>plakati kao malo dete</i>

Ezenkívül a fogalmak forrástartományának a vizsgálata is érdekes következtetésekhez vezethet, ez viszont egy külön tanulmány tárgyát képezheti.

Szomatizmusokat tartalmazó frazémák

A másik nagy csoportot a testrésznévi elemet tartalmazó frazeológiai egységek képezik. Az európai népek világszemléletének embercentrikusságából, az azonos gondolkodási modellekből ered ez a jelenség. Az ilyen frazémák szorosan kötődnek a testrész funkciójához, illetve annak metaforikus és/vagy metonimikus frazeologizálódásához, ily módon fejezve ki az emberi reakciókat, viselkedésmódokat, érzelemvilágot. Ezek a megnyilvánulások a különböző nyelvekben univerzálisnak mondhatóak, s ebből ered a frazémák korrespondenciája.

<i>az eszébe vés vmit</i>	<i>urezati u pamet</i>
<i>azt sem tudja, hol áll a feje</i>	<i>ne zna gde mu je glava</i>
<i>elveszíti a fejét</i>	<i>izgubiti glavu</i>
<i>a fejével játszik</i>	<i>igrati se glavom</i>
<i>bepiszkolja/bepiszkítja a kezét</i>	<i>kaljati/okaljati/prljati/uprljati ruke</i>
<i>kenyeret ad a kezébe</i>	<i>dati kome hleb/komad hleba u ruke</i>
<i>kéz alatt vesz vmit</i>	<i>kupiti nešto ispod ruke</i>
<i>szabad kezét kap/nyer</i>	<i>dobiti slobodne/odrešene ruke</i>
<i>cserben hagy a lába (vkít)</i>	<i>izdale/izneverile su koga noge</i>
<i>inog a talaj a lába alatt</i>	<i>ljulja se nekome tlo pod nogama</i>
<i>szájról szájra jár/megy/terjed</i>	<i>prenositi/ići/širiti od usta do usta</i>
<i>szíve mélyén</i>	<i>u dubini/u dnu srca</i>
<i>szívén visel vmit</i>	<i>nositi nešto na srcu</i>
<i>odanótt vkinek a szívéhez</i>	<i>prirasti kome za srce</i>

Bárdosi hívja fel a figyelmet arra, hogy a primitív ember felfogása szerint az érzelmek megváltoztatják a vér hőmérsékletét (Bárdosi 2019, 561). Bármilyen naiv is ez a nézet, valós megnyilvánulásai is vannak. Így a dühös, indulatos ember arca haragjában – vagy esetleg szégyenében – elvörösödik, de lehet ugyanez az öröm manifesztációja is. Gondoljunk arra, hogy a pszichológiában is különböző vérmérsékletről beszélünk. Ezért a különböző kultúrákban egy sor olyan szólás található, ahol a vér termikus jellemzői jutnak kifejezésre. Ezek a többnyire indulatos állapotok jórészt cselekvésigékkal (*pezseg, forr, buzog*) vannak kifejezve, de ugyanakkor kauzatívuszi formák (*felforral, felgyújt, felmelegít*) vagy mediális igék (*elhűl, meghűl, megfagy*) is előfordulnak.

<i>felforralja/felgyújtja vkinek a vérét</i>	<i>razbuktati nečiju strast</i>
<i>felmelegíti vkinek a vérét</i>	<i>potpiriti zapretanu iskru</i>
<i>megfagy/meghűl a vér az ereiben</i>	<i>krv se kome ledi u žilama</i>
<i>elfutja az arcát a vér</i>	<i>navire/ide/udara kome krv u lice/obraze</i>

Egyes kifejezésekben azonban, a cselekvés által előidézett állapot jelzőként jelenik meg:

forró/heves a vére
tüzes a vére

čovak vrele/vruće/žestoke krvi
biti vatren; biti vrele krvi

A hidegvér viszont olyan tárgyként realizálódik mindkét nyelvben, amelyet el lehet veszíteni, vagy őrizni lehet.

elveszti a hidegvérét
megőrzi a hidegvérét

izgubiti hladnokrvnost
sačuvati hladnokrvnost, ostati mrtav hladan

Az angol hidegvér jelzős szerkezet a szerbben egy 'közmondásszerű' jelentéssel bíró komponenssel egészül ki: *poslovična engleska hladnokrvnost*.

Kinegrammákat tartalmazó frazémák

A szomatizmusokhoz szorosan kötődnek az úgynevezett kinegrammák, az olyan kinetikus gesztusokat magukba foglaló állandósult szerkezetek, amelyekhez még egy szimbolikus tartalom is járul.

fejét hajt vki előtt
fogja a fejét
ingatja a fejét

pognuti glavu
držati se za glavu
odmahivati glavom

kezet emel vkire
a kezét a szívére teszi
leveszi a kezét vkiről/vmiről
széttárja a kezét

dići/podići ruku na koga
staviti ruku na srce
dići/dizati/podići ruke od koga/čega
širiti ruke u znak nemoći

Népi hiedelmek

A több évszázados egymás mellett élés, a hasonló tapasztalatok, a közös szociális és kulturális háttérismeret a néphiedelmre, a népi babonára is kifejtette hatását, de ugyanakkor a vele kapcsolatos frazémák feltehetően párhuzamosan jöhettek létre, erről tanúskodnak az azonos jelentésű, de részben eltérő szerkezetű szólások. Ennek egyik legszemléletesebb példája a *pénteki öröm, vasárnapi üröm – ko se u petak/petkom smeje u nedelju/nedeljom plače* szólás. Ahol csak a napok megnevezése azonos, még hozzá a szerbben kétféle esetkategóriában jelentkezik a 'péntek' és a 'vasárnap'. A másik komponenspárt, az *öröm/üröm* főneveket pedig igésítik: 'aki pénteken/péntekenként nevet, vasárnap/vasárnaponként sír'.

A minden hájjal megkent ember – *biti premazan svim mastima/sa sedam masti* szólás esetében majdnem azonos lexikai szerkezetet találunk mindkét nyelvben (az 'ember' általános jelentésű főnév a szerbben elmarad, helyette létige van a szenvedő melléknévi igenév mellett: *biti premazan*, ami a passzív szerkezetek megszokott formája). A hiedelem szerint a boszorkányok különböző állatok hájából rontó hatású kenőcsöket készítettek, s elsősorban magukat kenték be velük (Bárdosi 2019, 206). Nyilván ez a babona a szerb néphagyományban is megvolt, ezért keletkezhetett párhuzamosan mindkét nyelvben, azzal, hogy ott még egy variánsa létezik, pontosítva ezzel a 'háj' sokféleségét ('hét hájjal megkent').

A *ne vidd el az álmunkat – nemoj nam ukrasti san* helyzetmondattal abból a régi hiedelemből eredeztethető, miszerint az álom szelleme napközben figyel, hogy a házigazdák hogyan bánnak vendégeikkel. Ha nem marasztalják őket kellő módon, és ők anélkül távoznak, hogy elidőznének otthonukban, az álom velük együtt elhagyja a házat és nem tér vissza este lefekvéskor, hogy pihenést, nyugalmat hozzon lakóinak.

A figyelmeztetésül elhangzó *farkast emlegettünk, a kert alatt jár – mi o vuku, a vuk na vrata* olyankor használatos, amikor váratlanul éppen az a személy lép be, akiről jövetele előtt olyasmi hangzott el, amit annak nem kellene hallania. A szerb változat két lényeges mozzanatban tér el, az egyik, hogy elliptikus kifejezésről van szó, hiányzik belőle az állítmány, s ez a rövidség expresszívvebbé teszi a kifejezést, a másik pedig, hogy az emlegetett farkas az ajtóban van, nem pedig a kert alatt jár.

A zsákbamacska motívuma szinte minden európai nyelv frazématárában jelen van különböző adásvételi igékkel egészülve ki. A magyar és szerb nyelvben is használatos: *zsákbamacskát árul/vesz – prodavati/kupovati mačku u džaku*. Eredetere kétféle magyarázat is létezik, a német szakirodalom hiedelemre gyanakszik, miszerint valakinek akkor lesz mindig elegendő pénze, ha szilveszter éjszakáján sikerül egy kilenc csomóval bekötött zsákban nyúl helyett macskát eladnia az ördögnek. A másik magyarázat szerint a szólás a *ne vegyél semmit zsákban* figyelmeztetésre vezethető vissza, amelyben a *semmi* névmást a *macska* váltotta fel (Bárdosi 2019, 577).

A kilátástalan helyzetbe kerülő ember kétségbeesett cselekedetének jelképes szemléltetésére használatos *a fuldokló (ember) a szalmaszálba is kapaszkodik – davljenik/utopljenik se i za slamku hvata* közmondás régi frazeológiai egységnek számít, eredetere nem találtunk adatot Bárdosi etimológiai szótárában. Az sem derül ki, hogy más nyelvekben van-e rá példa. Mi azonban elmondhatjuk, hogy a szerbben létezik azonos szerkezetű frazéma. Tehát vagy párhuzamos keletkezésről, vagy pedig egyfajta areális hatásról beszélhetünk.

Megfigyelésen alapuló frazémák

A fürdővízzel együtt a gyereket is kiönti – izbaciti s prljavom vodom iz korita i dete szólás a magyar és a szerb nyelven kívül több európai nyelvben is jelen van. Luther Mártonnál is előfordul a megfigyelésen alapuló szólás, mely szerint a középkorban, miután az egész család egy fürdővízben mosakodott, mire a gyerekekre került a sor, a víz olyan piszkos lett, hogy az ki sem látszott belőle. A szólás a 'túlzott buzgalomával, jóindulatával kárt okoz, mert a rosszal együtt a jót is megszünteti' (Bárdosi 2019, 183) jelentésben használatos.

A 'jól megmagyaráz vkinek vmit, hogy megértse, vagy hogy megjegyyezze, mit kell mondania' jelentésben használatos *szájába rág vmit – stavljati/metnuti kome reč u usta* is megfigyelésen, szokáson alapuló frazéma, ugyanis Comenius is említi, hogy régen a csecsemők elterjedt etetési módja volt, hogy az anya a szoptatás mellett megrágt a falatot, és gyermeke szájába adta. Ma a szólás értelme képletesen abban nyilvánul meg, hogy annak, aki a „szellemi táplálékot” nem tudja megemésztetni, nem tudja felfogni, miről van szó, szájbarágással emészthetővé, azaz érthetővé teszik. A szerbben csak a második jelentésben használatos, többször megismétlik valakinek, hogy megjegyyezze, mit kell mondania', vagyis hogy vkinek a szájába adják a szót.

Ilyen jellegű a *bámul, mint borjú az új kapura – blenuti/buljiti kao tele u šarena vrata* szólás is, miszerint a tehén/borjú a csorda legelőről való visszaterelése során a kapu felismerése alapján talál haza. Amennyiben azonban időközben a kaput kicserélik, esetleg átfestik, a tehén a megváltoztatott kapu előtt bámulva, értetlenül áll. Ezért joggal feltételezi Bárdosi, hogy a magyarban párhuzamos fejleményként jött létre a frazéma. A szerbben viszont inkább idegen hatást lehet feltételezni, mert a marhatenyésztés nem volt olyannyira elterjedt, inkább juhok, kecskét tartottak, így minden bizonnyal közvetlenül a latinból kölcsönözhatték, esetleg német vagy magyar hatásra kezdték használni.

A *hadilábon áll vkivel*, azaz 'ellenséges, rossz viszonyban vannak' szólás megvan a szerbben is: *biti/stajati/živeti s kim na ratnoj nozi* (Andrić – Halupka-Rešetar 2017). Amennyiben viszont a magyar szerkezet élettelen tárgyra vonatkoztatható, teljesen más a jelentése: 'vki gyenge vmiben, nem ért hozzá'. Ebben a jelentésben nincs azonos lexikai összetételű ekvivalens a szerbben, más megoldáshoz kell folyamodnunk, ilyenkor a szerbek azt szokták mondani, hogy *biti za nekoga nešto špansko selo*².

Ha valaki nem teljesen normális, vagy ha hóbortos, arra a *hiányzik egy kereke* szólást használjuk. A szerbben erre két megfelelő kifejezés is létezik,

² Szó szerint: 'vmi vki számára spanyol falu'.

de mindkettő csak részben felel meg a magyar szerkezetnek, ezek a *nisu kome svi točkovi na mestu* és a *fali kome koja daska u glavi*. Az egyikben jelen van ugyan a kerék komponens, de nem egy kerék hiányzásáról szól, hanem arról, hogy 'valakinek nincs mindegyik kereke a helyén', a másikban pedig nem kerék, hanem 'néhány deszka hiányzik valakinek a fejéből'. Egyfajta kontaminációs jelenségként áll szemben a magyar példa a két szerbvel. Az a lényeges mozzanat azonban, miszerint az ügyefogyott, hóbortos személy jellemzése valaminek a hiányos voltahoz, s ebből kifolyólag annak rendellenes működéséhez köthető, mindkét nyelvben jelen van.

A sötétben minden tehén fekete szólásnak a szerbben több népnyelvi változat is megfelel: *u mraku su sve krave crne*; *svaka krava noćom crna*; *svaka kravica po noći galica*. Érdekes megjegyezni, hogy 'a sötétben nem lehet a külseje alapján megítélni semmit és senkit' jelentésű, az európai kultúrában széleskörűen elterjedt szólásokban, a nyelvek nagy részében nem 'tehén', hanem 'macska' szerepel. A magyar mellett egyedül még néhány szláv nyelvben van jelen a tehén (a szerben kívül a szlovénban és a szlovákban).

Azonos képzetársításon alapulnak a mesterségek tárgykörébe tartozó alábbi frazémák: az *egy kaptafára húz mindent – raditi sve na jedan/isti kalup* a cipézmesterség szaknyelvéből eredeztethető. A *több vasat tart a tűzben/melegben – držati dva gvožđa u vatri*, valamint a *mindenki a maga szerencsésének kovácsa – svako je kovač svoje sreće* eredete a kovácsmesterségben kereshető. Az *egy bordában szöttek vkít vkivel – u jedno brdo tkani* pejoratív értelemben használt szólásnak a szövőmesterség a forrása. Szövéskor ugyanis a vászon szélessége a szövőszék bordájának méretétől függött, ezért az egyforma méretű szöveteket azonos bordában szöttek.

Azonos lexikai szerkezet, más jelentés

A metaforizációnál, amint már említettük, gazdag képi forrástartományt képeznek a testrésznévi komponenset tartalmazó frazeologizmusok. Mivel azonban nem lehet szó szerint értelmezni őket, nehézségbe ütközik az egyértelmű interpretációjuk, illetve többféleképpen magyarázhatóak, ezért az azonos szerkezeti egységeket tartalmazó szólásoknak nyelvenként különbözhet a metaforikus jelentése. Forgács Munske-ra hivatkozva megállapítja, hogy az azonos szerkezetek a kontextustól függően gyakran viszonylag eltérő motivációs jelenségeket aktualizálnak, ezáltal a frazeológiai egységek jelentése is viszonylag tágabb (Forgács 2021, 123). Az ilyen esetek megfeleltetése során tanúsított felületes viszonyulás komoly tévedéseket eredményezhet. Nagyon könnyen a

hamis barátok csapdájába eshetünk, amennyiben nem veszünk elég fáradságot ahhoz, hogy az egy nyelvű frazeológiai szótárakban leellenőrizzük a szólások pontos jelentését.

Így például a *körmére ég a dolog vkinek* a magyarban azt jelenti, hogy 'nagyon sürgető, sietős dolga van, mert megkésett vele'. Ennek szerb lexikai megfelelője a *dogorelo je kome do nokata*, amelynek jelentése 'odajut, hogy valamit nem tud tovább tűrni, várni, eltitkolni, tűrhetetlenné, kibírhatatlanná, elviselhetetlenné válik a helyzete, illetve hogy torkig van valamivel' (Andrić 2019a).

Amikor azt mondjuk valakire, hogy *kimutatja a foga fehérjét*, azt akarjuk kifejezni, hogy az illető 'megmutatja eddig leplezett, gonosz szándékát'. A frazéma két szerb szólással is rokonságot mutat, bár van közöttük némi szerkezeti különbség. Az egyik az *obeliti zube*, amelyet leginkább tagadó (*ne obeliti ni zuba, ne pomoliti ni bela zuba*) formában használunk, de állító változatban is előfordul a 'megszólal, kinyitja a száját' értelemben; a *pokazati nekome zube* szó szerint 'megmutatja a fogát' pedig annyit jelent, hogy 'ellen szegül vkinek, szembeszáll vkivel, ellenállást tanúsít, kifejti komoly szándékát az ellenszegülésre'. A konkrét magyar állandósult szókapcsolat megfelelője a *pokazati svoje pravo lice; pokazati svoje zle namere* lenne (Andrić 2019b).

A *feni a fogát vkire/vmire* szólásnak két jelentése van, éspedig az első 'szeretne vkit/vmit elpusztítani, tönkretenni', a második pedig 'nagyon kíván, szeretne megszerezni vkit/vmit'. A szerb azonos szerkezetű *brusiti/oštriti zube na nekoga* tehát csak élő személyre vonatkoztatva, sokkal enyhébb a magyar frazéma első jelentésénél, mert csak verbális összetűzést eredményezhet, pontos értelme 'éles szavakkal illet, bírál vkit, veszekedni készül vkivel'. A tárgyra vonatkoztatott *brusiti/oštriti zube na nešto* pedig szinte azonos a magyar második jelentéssel, de majdnem kivétel nélkül valamilyen étel megkívánására vonatkozik. Tegyük még hozzá, hogy Bárdosi a szólás etimológiáját jelentésátvitelre alapozza, az állatról, pontosabban a vadkan agyaráról az ember fogára történő átvitelre (Bárdosi 2019, 171).

A *köpködi a markát* értelme 'erősen fogadkozik, hogy vmit megtesz, különösen, hogy vkit elver', a szerb azonos lexikai szerkezet *pljunuti u šake* jelentése viszont 'munkához lát, hozzálát a munkához' (Andrić 2019a).

Ha valakinek *helyén van a szíve*, az azt jelenti, hogy az illető 'nem ijed meg, nem veszíti el a lélekjelenlétét', és semmiképpen sem lehet megfélemltetni a szerb azonos szerkezetű *srce je kome na mestu* kifejezéssel, mert ott elégedettséget jelent. A magyar szólás kongruense az *imati gaće/petlju/hrabrosti*, vagy a *biti lavljeg srca*.

Eltérések az internacionalizmusok rögzülése során

A frazeológiai internacionalizmusok – függetlenül attól, hogy mely típusokról van szó és honnan erednek – azonos lexikai szerkezetet feltételeznek. Már az eddigiekből is kiderült, hogy átvételükkor, vagy befogadásuk után, hajlamosak a variációképződésre. Nézzük meg, hogy miben mutatkoznak az eltérések a két nyelv viszonylatában! Egyrészt, ha kölcsönzésről van szó – itt elsősorban irodalmi forrásból származó szólásokra, vagy szállóigékre gondolunk –, a különbségek jórészt a fakultatív fordítói átváltási műveletek alkalmazásán múlnak, illetve a fordítói affinitások megnyilvánulásán, de a nyelvi potenciálok, a nyelvi rendszer kifejező lehetőségei és korlátai is előre meghatározzák a megoldásokat. Másrészt, a megfigyelésen alapuló párhuzamos keletkezésű frazémák esetében az eltérések nagyobbak lehetnek, attól függően, hogy a tartalom formába öntésekor melyik mozzanatra kerül a hangsúly.

A leggyakoribb eltérés tehát a nyelvi rendszerek különbözőségéből adódik. Míg a magyar balra bővülő nyelvnek számít, addig a szerb bővítmények többnyire jobbra helyezkednek el, ún. hátravetett szerkezeteket eredményezve: *a patkányok elhagyják a süllyedő hajót – pacovi prvi napuštaju brod koji tone.*³

Megtörténik, hogy a nyelvek egyikében a szókapcsolat fakultatív toldalékelemmel egészül ki: *együtt üvölt a farkasokkal – zavijati sa vukovima; jégre visz vkit – navući koga na tanak led.*

Olykor azonban az alany kitétele a magyarban kötelező, még akkor is, ha általános értelemben, meghatározatlan személyt jelöl (konkrét esetben egy deszemantizált *ember* főnévvel egészül ki), hisz attól válik a szókapcsolat frazémává, a szerbben viszont elmarad, mivel ez a nyelv kedveli a személytelen fogalmazásmódot: *egyszer él az ember – jednom se živi.* Hasonló okból történik a magyar felszólító mód felcserélése személytelen szerkezettel: *ajándék lónak ne nézd a fogát – poklonjenom/darovnome konju se u zube ne gleda.*

Az 'éberen, gyanakvóan figyel' jelentésű *árgus szemekkel figyel* szólás szerb változatában – *Argusove oči* – nem szerepel az ige, csak birtokos jelzős formában használatos, esetleg egy *habeo* igével lehetne kiegészíteni. Hasonló, csupán birtokos szerkezetből álló szólások a magyarban is vannak, s azok teljes mértékben megegyeznek szerb ekvivalenseikkel.⁴ Hasonlóképpen, a *libasorban mennek* igés szerkezetnek a szerbben főnévi értékű jelzős szerkezet felel meg: *gušćiji poredak/sled.*

³ Ebben a példában a szerb még az 'elsőként' jelentésű komponenssel is kiegészül.

⁴ *Achilles-sarka – Ahilova peta; Ariadné fonala – Arijadnina nit; Damoklész kardja – Damoklov mač* stb.

Olykor viszont a magyar az elliptikus szerkezetű, s a szerbben van jelen az ige: *szeget szeggel – klin se klinom izbija; bátraké a szerencse – sreća prati hrabre.*

Szintén gyakori különbségnek számít a szinszemantikus elemekben való eltérés: *az orránál fogva vezet – vući koga za nos* példánál tehát szemléletbeli különbség van a *vezet* és a 'húz' ige között; a *bámul, mint borjú az új kapura – blenuti/buljiti kao tele u šarena vrata* szólásnál viszont *az új* helyett a szerbben a 'tarka' jelző áll. A *nem őriztünk együtt disznót* esetében – hasonló megmondolásból, mint a már fentebb említett szólásoknál, miszerint a szerbek inkább juhot, kecskét tenyésztettek – a szerb kongruens szólásban a 'juh' fordul elő: *nismo zajedno ovce čuvali*, mint ahogyan a *vén kecske is megnyalja a sót – i stara ovca so liže* frazémapárosban a *kecske* helyett a szerbben szintén a 'juh' áll.

'A látszat ellenére nem teljes, felhőtlen, tökéletes vmi' jelentésű *nem fenéig tejfől – nije sve med i mleko* szerkezet a két nyelvben azonos, de a komponensek nem egyeznek meg: a magyar *tejfől* helyett a szerbben 'méz és tej' áll. A magyarban ugyanis a jómódot a tej főnév mellett annak termékei – a tejfől és a vaj – szimbolizálják, innen ered a *tejben, vajban fürdik/füröszt* szólásunk⁵, viszont a szerb 'tej és méz' együttes is megtalálható a *tejjel-mézzel folyó Kánaán* frazémánkban.

A magyarban a sok baba közt a gyerek elvész, a szerbben pedig ahol sok a baba, ott a gyerek beteges, vagy sérve van: *sok baba közt elvész a gyerek – gde je mnogo babica, kilava su deca.*

Arra is van példa, hogy a magyar negatív előjelű szerkezetnek a szerbben pozitív felel meg, az antonim fordítás egyik formájaként: *az anyja hasában sem volt jobb dolga – dobro mu je kao u materinu trbuhu.*⁶ A szerbben még szóláshasonlatot eredményez ez a féle megoldás.

Arra, hogy a frazémák más nyelvekben való meghonosítására hogyan hatott a fordító teljesítménye, jó példával szolgál a Shakespeare drámája alapján frazeologizálódott *Something is rotten in the state of Denmark* szállóige. A szerb fordító ugyanis ragaszkodott az eredetihez, a magyar viszont a névszói állítmányt igésítette: *valami búzlik Dániában – nešto je trulo u državi Danskoj.* Mindkét fordító a célnyelvnek megfelelő megoldást választotta, igyekezett a magyar, illetve a szerb nyelv szellemében fogalmazni.

Mivel a szerbben létezik a nyelvtani nem kategóriája, ez néha lexikai szinten is megmutatkozik. A következő példában a történelem a szerbben nőnemű, ezért természetes, hogy a *tanítómester* helyett a szerbben 'tanítónő/néni' áll: *a történelem az élet tanítómestere – istorija je učiteljica života.*

---

⁵ Ehhez a szerbben legközelebb a *plivati/živeti u slasti i masti* áll.

⁶ 'Olyan jó dolga van, mint az anyja hasában'.

Az igenemeket érintő, kauzatív-mediális különbségek is tetten érhetőek a megfeleltetésekben, s itt most csak egy példát említünk: *nem ejtettek a fejére lágyára vkit – nije pao na teme*.⁷

Ennél nyilván sokkal több formai eltérés is van a magyar és szerb frazeológiai internacionalizmusok között, itt azonban csak a leggyakoribb típusokra mutattunk rá.

Összegzés

A dolgozatban a közös szemléleten alapuló, párhuzamosan, egymástól függetlenül létrejött azonos szerkezetű frazémákra összpontosítottam, bár a határt – amennyiben nem lehet pontosan adatolni a szólások eredetét – nagyon nehéz meghúzni a kölcsönzött és az inherensen létrejött frazeológiai egységek között.

A dolgozatban igyekeztem kitérni az azonos szerkezetű, de jelentésükben eltérő frazeológiai egységekre is, ami a frazeológia legérdekesebb területét képezi. Egyrészt mert nehezen fedezhetők fel, csak az ismeri a különbséget közöttük, aki természetes, balansz kétnyelvűnek számít és nap mint nap tudatosan használja őket, vagy pedig aki belemélyed a két nyelv szóláskincsének tanulmányozásába. Másrészt, a formailag megegyező, de más jelentéssel bíró egységek feltárása azért is nagyon fontos, hogy alkalmazásuk során ne essünk a hamis barátok csapdájába. Téves használatuk ugyanis hozzájárul az interferenciajelenségek terjedéséhez, ami a köznyelv és a regionális nyelvhasználat szétfejlődését segíti elő, de félreértésekhez is vezethet a kommunikációs szituációkban.

A dolgozat utolsó részében a frazémakölcsönzések során észlelt különbségekre, eltérésekre térek ki a két nyelvben. A tartalmi tükrözéssel meghonosított frazeológiai egységek átvételkor sokszor adaptálódnak, alkalmazkodnak a célnyelv sajátosságaihoz, vagy pedig a célközösség valóságsszemléletéhez.

Végezetül fel szeretném hívni a figyelmet még egy érdekességre. A meglevő szólások, közmondások szekunder frazeologizálási folyamat alapját is képezik, s ez egyaránt érvényes a magyar és a szerb nyelvre. Mondjuk a szerbben Lenin szállóigéje, az *Učiti, učiti i samo učiti*⁸ ekképpen módosult: *Učiti, učiti i samo učī ti*.⁹ A magyarban pedig a bibliai eredetű *Aki másnak vermet ás, maga esik bele* kapcsán T. Litovkina Anna és Farkas Edit az alábbi közmondás-paródiákat

⁷ 'Nem esett a fejére'.

⁸ 'Tanulni, tanulni és (mindig csak) tanulni'.

⁹ 'Tanulni, tanulni, csak tanuljál te magad'.

említik: *Aki másnak vermet ás, az elfárad; Aki másnak vermet ás, az a sírásó; Aki másnak vermet ás, rossz ember nem lehet* (T. Litovkina – Farkas 2022, 11), de ezeknél még több is található a világhálón. Meg kell azonban jegyezni, rendkívül ritkán fordul elő, hogy ugyanaz a frazéma esik át a szekunder frazeologizálási folyamaton a két nyelvben, tekintettel arra, hogy mindegyik célnyelv másként viszonyul a már meghonosított szólásokhoz, közmondásokhoz, a saját nyelvi potenciáljait tartva szem előtt. Itt most egy ilyen példát hoznék fel az azonos szemléleten, gondolatmeneten alapuló jelenségre, a frazémák hangzásán alapuló humoros átformálására. A kommunikációs szituációkra jellemző helyzetmondatok egyikének frazeológiai rögzüléseként az angol *Thank you very much* köszönésforma magyarosításával jött létre a *Tenkjü veri a macskát*, szerbesítésével pedig a *Tenk juri veliku mačku*.¹⁰

Irodalom

- Andrić Edit – Halupka-Rešetar Szabina. 2017. A magyar *láb* és a szerb *noga* vezérszavú frazémák kontrasztív vizsgálata. *Hungarológiai Közlemények* 18 (1): 102–124.
- Andrić, Edita. 2019a. Delovi ruku u frazeološkim jedinicama mađarskog i srpskog jezika. *Jezici i kulture u vremenu i prostoru* 8/1. *Tematski zbornik*. 77–92. Novi Sad: Univerzitet u Novom Sadu, Filozofski fakultet.
- Andrić, Edita. 2019b. Zub za zub. Frazeološke jedinice sa komponentom 'zub' u mađarskom i srpskom jeziku. *Deseti međunarodni interdisciplinarni simpozijum Susret kultura – Zbornik radova*. 359–376. Novi Sad: Univerzitet u Novom Sadu, Filozofski fakultet.
- Andrić Edit. 2023. Frazeológiai internacionalizmusok a magyarban és a szerbben. *Hungarológiai Közlemények* 24 (4): 1–14.
- Bárdosi Vilmos. 2012. *Magyar szólások, közmondások értelmező szótára fogalomköri szómutatóval*. Budapest: Tinta Könyvkiadó.
- Bárdosi Vilmos. 2019. *Szólások, közmondások eredete: Frazeológiai etimológiai szótár*. Budapest: Tinta Könyvkiadó.
- Forgács Tamás. 2003. *Magyar szólások és közmondások szótára: Mai nyelvünk állandósult szókapcsolatai példákkal szemléltetve*. Budapest: Tinta Könyvkiadó.
- Forgács Tamás. 2021. *Történeti frazeológia: A történeti szólás- és közmondáskutatás kézikönyve*. Budapest: Tinta Könyvkiadó.
- Karadžić Stefanović, Vuk. 1849. *Srpske narodne poslovice i druge različne kao one u običaj uzete riječi*. Beč: Štamparija Jermenskoga manastira.

---

¹⁰ Szó szerinti fordítása: A tank nagy macskát kerget.

- Matešić, Josip. 1982. *Frazeološki rječnik hrvatskoga ili srpskog jezika*. Zagreb: IRO Školska knjiga.
- Otašević, Đorđe. 2012. *Frazeološki rečnik srpskog jezika*. Novi Sad: Prometej.
- T. Litovkina Anna – Farkas Edit. 2022. *A bábeli zűrzavartól a salamoni bölcsességig: Bibliai szólások, szólásmondások és állandósult szókapcsolatok szótára*. Budapest: Tinta Könyvkiadó.

IDENTICAL LEXICAL STRUCTURES IN HUNGARIAN AND SERBIAN PHRASEOLOGY

The study represents the second part of the paper named *Phraseological internationalisms in Hungarian and Serbian*. While the focus of previous work was on phraseological units that enter the languages through borrowing, this time emphasis is placed on idioms, which are, most likely, occurred parallel under areal impact, and are based on identical experience, customs and beliefs, motivated by a common European reality and a similar cultural background. In addition, the paper discusses phrases whose structure is identical, but the meaning is modified in one of the languages, and their semantics are partially or completely different. The last chapter analyzes structures which are partially different, the reasons why and the ways how they differ.

Keywords: contrastive phraseology, idioms, proverbs, Hungarian, Serbian

FRAZEME IDENTIČNOG LEKSIČKOG SKLOPA U MAĐARSKOM I SRPSKOM JEZIKU

Studija predstavlja nastavak rada pod naslovom *Frazeološki internacionalizmi u mađarskom i srpskom jeziku*. Dok su u fokusu prethodnog rada bile frazeološke jedinice koje su u jezike ušle putem pozajmljivanja, za koje se tačno može ustanoviti poreklo, ovoga puta je akcenat stavljen na izraze koji su, najverovatnije, nastali paralelno pod arealnim uticajem a zasnovani su na identičnom iskustvu, običajima i verovanjima, motivisani zajedničkom evropskom stvarnošću i sličnom kulturnom pozadinom. Pored toga, u radu se govori o frazemama čija je struktura identična ali je značenje u jednom od jezika modifikovano, te se njihova semantika delimično ili u potpunosti razlikuje. U poslednjem odeljku se analiziraju fraze čije su strukture delimično drugačije i dati su razlozi zbog čega dolazi do odstupanja.

Ključne reči: kontrastivna frazeologija, frazeološke jedinice, izrazi, poslovice, mađarski jezik, srpski jezik